

Waarschijnlijk waren zij afkomstig uit de omgeving van Japara. Hun inspiratiebronnen herkende ik op reliëfs van de Prambanan-tempels en van de Tjandi Mendoet in de 'hemelbomen', boeketten van grillig krullende bladeren en lotusbloemen, zowel in knop als wijd ontloken, en ook in de zogenaamde 'makara'-motieven van de Boroboedoer, waar een mythisch wezen – half vis, half slurf-dier – verandert in een onontwarbare verstrengeling van ranken en bloemtrossen. Die hindoeïstische symboliek van verwantschap tussen alle vormen van leven is zelfs nog te vinden op gebeeldhouwde grafstenen in een moskee uit de zestiende eeuw, toen de islam op Java veld won. Maar overeenkomstig de voorschriften van de Profeet gaan de paar dierfiguren op die reliëfs vrijwel onherkenbaar schuil in een overvloed van vegetatie, omdat in de islam levende wezens niet afgebeeld mogen worden.

Mijn leven lang heb ik me met dit alles beziggehouden. Natuurlijk komt die intense behoefte voort uit de indruk die de plantenwereld van Java op mij gemaakt heeft toen ik een kind was. Ik voelde me een deel van dat overwelddigende groen, die kleuren. Nu pas dringt het tot me door hoe vreemd het is dat ik als volwassene mijn aandacht zo uitsluitend gericht heb op afbeeldingen van planten en bloemen, en dat mijn onderzoek veelteer de stiering van hun vormen gold dan de weergave van de levende natuur.

Iets wil geweten, uitgesproken worden, maar ik weet niet wat dat is. Het houdt zich schuil, ergens onder de oppervlakte van mijn bewustzijn. Het heeft daar sinds jaren verborgen gelegen. Als ik eerlijk ben, moet ik toegeven dat ik allang het bestaan kende van dat vormeloze, vage, dat me nooit bedreigde wanneer ik het zelf maar met rust liet. Maar nu is het alsof ik door al die herinneringen aan vroeger op te halen een beschermende scheidingswand doorbroken heb. Tegen mijn wil sijpelt het besef bij me naar binnen dat ik vragen moet stellen. Maar welke vragen zijn dat?

[Ik lees wat ik in de afgelopen dagen heb opgeschreven. Geen woord gelogen, ik heb het allemaal beleefd, ik was toen daar, en erbij – en toch lijkt het over een ander te gaan.] *houw verdukt zelf*

Pakembang was het verboden gebied dat onze gedachten vervulde. Wij kenden het alleen uit de schaarse mededelingen van Non, en van de foto's in mevrouw Mijers' familiealbum, dat zij vaak tevorschijn haalde, om er peinzend in te bladeren. Wie er op dat ogenblik bij haar in de buurt was vergastte zij dan op verhalen uit tempo doeloe. Als kinderen konden Dee en ik ons niets spannenders voorstellen dan spelen en zwerven in die immens grote tuin met vijvers, gazons, boomgroepen, en een door koningspalmen begrensd grasterras vanwaar men uitzicht had

over de sawahs op de uitlopers van het Preangergebere. Tussen de bloemperken stonden marmeren beelden (Flora, Pomona, Apollo, wees mevrouw Mijers) die we graag in werkelijkheid van dichtbij bekeken zouden hebben. Ik kon me, zelfs bij die ouderwetse afdrucken in sepia, de kleurenpracht voorstellen van flamboyants en bougainvillea's in bloei, het in het zonlicht schitterende groen van bomen en gras, het wazige blauw en violet van de bergen in de verte. Het landschap tussen Batavia en Buitenzorg kenden wij goed van zondagse uitstapjes met Louis in de auto, al vermeed hij de naaste omgeving van Pakenbanggan.

Ik heb dat album in mijn ebbenhouten kist. Sommige foto's geven een indruk van het leven op de onderneming aan het einde van de negentiende eeuw. Ik zie ze voor me wanneer ik mijn ogen sluit. Een open reiswagen met vierspan, de heer Lamornie de Pourthié, teugels in de hand, klaar om uit te rijden, terwijl in de schaduw tussen de zuilen van de voor galerij de gestalten van wuivende dames zichtbaar zijn. Adèle en Louise, in luchtige maar hooggesloten japonnen van witte voile, en met hoeden op, in actie tijdens een partij croquet op een van de grasvelden. Een middagmaal met veel gasten in de binnengalerij, waarschijnlijk genomen aan het dessert; de glazen geheven, de servetten al verfrommeld naast de borden, de dubbele rij gezichten van de duidelijk ver-

zadigde disgenoten allemaal lachend gekeerd naar de fotograaf, op de achtergrond een rij bedienden in kain en jas toetoeop, die schalen vol vruchten dragen. De rijpaarden met hun verzorgers. De vollières, en daarbij alweer Adèle en Louise met hun lievelingskaketoes op de hand, de schouder. Het grazende vee. De rijstvelden van de onderneming, zover het oog reikt.

Helas bestaan er geen foto's van de bals en partijen die er op het landgoed zijn gegeven toen de twee dochters als huwbare meisjes 'in de wereld' kwamen. Mevrouw Mijers beschreef tot in de kleinste details hoe bij dergelijke gelegenheden soms wel honderd logés werden ondergebracht in het huis, het grote aparte gastenverblijf, en op nabijgelegen ondernemingen. Gehuurde orkesten uit Batavia speelden overdag marsen en potpourri's, en van zonsondergang tot in de kleine uurtyes dansmuziek. Voor het personeel van heel het 'land' waren er slametans, gamelanconcerten en wajangvoorstellingen.

Na die verhalen, waar Dee en ik nooit genoeg van konden krijgen, viel er meestal een stilte. Maar dat betekende niet dat mevrouw Mijers uitgesproken was. Terwijl zij in het album bleef bladeren haalde zij dan herinneringen op aan haar zuster, met wie zij zich altijd innig verbonden had gevoeld, haast alsof zij tweelingen waren. Die band was wreed verscheurd toen Louise door 'papa' letterlijk werd uitgeleverd

aan zijn assistent, in ruil voor diens onmisbare toekonstrigge hulp. Vrijwel iedereen op de onderneming had een hekel aan die man, een harde werker en bekwame bedrijfsleider, maar als mens bot en kil.

Louise wist wel dat hij haar wilde, en ontweek hem altijd zoveel mogelijk. Zij had verschrikkelijk gehuild toen hun vader haar op de hoogte bracht van het huwelijksaanzoek, en tevens van de noodzaak het aan te nemen. De man was geen 'beau garçon', maar wel een volbloed Nederlander, hij had een fatsoenlijk voorkomen, een flink postuur, was nog geen veertig, dus in de kracht van zijn leven, en bleek in ieder opzicht de aangewezen persoon om de inkomsten van Pakembangan, en dus het fortuin van de Muntinghs, veilig te stellen. Kreeg hij Louise niet, dan zou hij zijn diensten elders aanbieden, hij kende zijn waarde.

Louise was bang voor hem, gruwde van de donker behaarde polsen die zichtbaar werden als hij zijn mouwen omhoog schoof. Wanneer mevrouw Mijers dit vertelde – en dat vergat zij nooit, omdat het kenmerkend essentieel was – keek zij soms snel naar Dee en mij, vermoedelijk om te zien of wij de seksuele implicatie van die beharing en van Louises afschuw begrepen. Eerst was dat niet het geval, later wel; het maakte voor ons de tragiek van het gedwongen huwelijk opwindend invoelbaar.

Nachtenlang hadden de zusters in de beslotenheid

van hun slaapkamer wanhopig gezocht naar een uitweg. Hun moeder, beducht voor haar erfgoed, deelde het strandpunt van de grand seigneur Lamornie de Pourthié, die zelf niet over de capaciteiten beschikte om Pakembangan te beheren. Toen hij, juist in die bewegende dagen, een hartaanval kreeg (niet fataal, maar wel zorgwekkend) was Louise tenslotte gezwicht. Maar wat een prijs had zij moeten betalen voor haar vaders gemoedstrust!

Van Non hoorden we in de loop der jaren een en ander over de onangekondigde bezoeken die Louise na haar huwelijk herhaaldelijk, radeloos, in paniek, bracht aan haar zuster in Batavia. Als kind en jongmeisje had Non het allemaal van nabij meegemaakt, de kreten en snikken, de doktersconsulten en de behandelingen door de kruidenvrouw en de massense achter gesloten deuren.

Dee en ik gaan op zaterdagmiddag graag met Non mee de stad in om boodschappen te doen die niet thuisbezorgd of door de kokkie op de pasar gekocht worden. Er blijkt altijd wel iets te bestellen of te zoeken in de winkels van de Japanner en de Bombayer, bij de drogist of het warenhuis Toko de Zon. Non is gul met ijs en lekkers, loopt niet, zoals mijn moeder, doelgericht met een lijstje in de hand zaak in zaak uit, maar houdt van slenteren, stoffen bevoelen, artikelen keuren, en laat Dee en mij naar hartelust hoe-

den en sieraden passen, ook al kopen we die niet.

Op een dag keren we na het bezoek aan Pasar Baroe niet meteen terug naar huis. Non wil een paar pakjes brengen bij kennissen in een afgelegen wijk, waar Dee noch ik ooit geweest zijn.

Natuurlijk rijden we er per deleman naartoe, Non neemt nooit een taxi. Het kleine huis ligt in een stille Gang, aan de rand van een kampong. Het heeft geen tuin, wel straan er een paar pisang- en papajabomen in de smalle doorgang naar het achtererfje. Op Nons roep 'Sepadal' komen twee oude mensen naar buiten, die zij begroet als Oom Boedi en Tante Neng. Kennelijk is Non hier thuis. Dee ('de dochter van Louisi') wordt onder verraste uitroepen bekeken en toegelachen, en ik deel in die hartelijke aandacht. Wij moeten mee naar binnen, krijgen glazen met tarmindestroop, en kweekwee. Non bericht in het Maleis over het welbevinden van mevrouw Mijers en haar huisgenoten. Zij heeft van Moenah iets gehoord, is dat waar? De oude man zegt 'dat degene die het toen gezien had' nu dood is.

'Dan is de baas zeker tevreden?' vraagt Non, merkbaar niet tevreden. Tante Neng mompelt dat alles aan en om die man 'tjelaka' heeft, iedereen ziet dat, het zal niet lang meer duren, dat weet Non toch ook. Ja, knikt Non, zij weet het, maar hoe lang, dat kan zij niet zeggen. Erg gauw zal het niet zijn. Naar elkaar toe gebogen praten de drie volwassenen zachtjes met

elkaar. Dee kijkt vanonder opgetrokken wenkbrauwen naar mij. Ik begrijp wel dat wat daar besproken wordt niet voor onze oren bestemd is. Non stuurt ons dan ook naar buiten, zij komt zo.

Terwijl wij in de deleman zitten te wachten, zegt Dee opeens: 'Hoorde je wat ze zeiden, boenoeh, moord.'

Maar dat woord is mij ontgaan.

Op de terugweg bestrookt Dee Non met vragen.

'Wie zijn die luitjes toch?'

Non zucht. 'Oom Boedi was schrijver in het kantoor op Pakembangan. Vroeger, toen ik nog klein was.'

'De "baas", is dat... je weet wel?' Dee vermijdt uitgewoonte de naam van de gehate eigenaar van de onderneming.

De manier waarop Non niet antwoordt kennen we als 'ja'.

'Waarom heeft die man tjelaka?'

Na een aarzeling zegt Non: 'Malaise, toch. Vraag niet zo dom, Dee.'

'Wie is er dan vermoord?' dringt Dee aan.

'Zo langgeleden al,' zegt Non tenslotte onwillig.

'Die stomme Louise?'

Onze altijd zo zachtmoedige Non geeft Dee een venijnige tik op haar hand. 'Stil jij!'

Non kon, wanneer zij daar zin in had, meeslepend vertellen. Zij beschikte over een voorraad geheimzinnige en griezelige verhalen, die te maken hadden met het verleden van de Muntinghs in de Compagniestijd. Als kinderen hingen Dee en ik dan aan haar lippen, wij wilden ze steeds weer horen, met nieuwe details, die we er ook zelf bij verzonnen, en die Non in het vervolg nooit mocht overslaan. Het favoriete vertelmoment was na de middagthee, tegen zes uur, wanneer de zon onderging, en het donker werd onder de hoge bomen in de tuin.

Daar was de geschiedenis van 'de mooie mardijkse', in zeventien-zoveel de tweede of derde echtgenote van een Jeremias Muntingh. Zij stamde af van slaven uit Coromandel, aan de zuidoostkust van India, die tijdens het Portugese bewind vrijgekocht of vrijgelaten waren, en daarom later door de Hollanders mardijkers genoemd werden, naar het Sanskrietwoord 'merdeka', vrijheid. De jonge vrouw was gedoopt, en heette Maria Sofia. Haar glanzende huid had een heel donkere kleur, haast zwart, 'als ebbenhout,' zei Non, zij was beeldschoon. Als zij haar haren los liet hangen reikten die tot haar knieholten, en haar lopen leek dansen. Haar veel oudere man hield veel van haar, om haar schoonheid, maar vooral omdat zij hem zijn enige zoon geschonken had. Hij overlaadde haar met goud en juwelen, daar werd wel schande van gesproken door de zelf toch ook be-

hoortlijk pronkzieke VOC-dames van Batavia.

Eens, in een erg warme nacht, stond Maria Sofia op van haar plaats in bed naast de slapende Jeremias, om zich te gaan verfrissen in het badpaviljoen op het erf van het Muntingh-huis, aan de oever van de Tijlwoeng. Later schrok haar man wakker van geschuifel en een vreemd hikkend geluid. Bij het schijnsel van de nachtkaars zag hij, door het muskietennet heen, Maria Sofia bij het bed staan. Non imiteerde steeds met veel gevoel voor drama de stem van de liefhebende echtgenoot: 'Wat sta je daar, kekasih? Kom toch liggen! Waarom heb je je mooiste sieraden aangedaan? Er was een rode glinstering om de hals van zijn vrouw, als van haar feesttooi, een snoer met een franje van robijnen. Zij gaf geen antwoord, maar maakte weer dat eigenaardige geluid. 'Wat is er, wat is er?' vroeg hij ongerust, terwijl hij de klamboe openrukte en haar bij de arm greep. Op dat ogenblik stroomde er een golf bloed over zijn handen, en viel haar hoofd voor hem op de grond.

Hier zweeg Non altijd even, voor onze reactie van afgrijzen die nooit uitbleef, ook al hadden wij het verhaal honderd keer gehoord. Maria Sofia's keel was doorgesneden, zo snel, en met een zo vlijmscherp mes, dat haar hoofd op zijn plaats bleef zitten en zij niet dadelijk het bewustzijn verloren had. Voetje voor voetje was zij van het badpaviljoen teruggeschuifeld naar het huis. De dader werd nooit gevonden.

Nog spannender dan het verhaal vonden Dec en ik het zoeken naar verklaringen voor het gruwelijke gebeuren, dat merkwaardig genoeg nooit in de officiële annalen van de stad vermeld was. Wie was de moordenaar? Een dief, die verborgen in het badhuis-gewacht had op een gunstig ogenblik voor inbraak? Een ooit afgewezen aanbieder uit het kamp der mardijkers? Een huurling van de jaloerse dochters uit Jeremias' vorige huwelijken?

Een andere raadselachtige geschiedenis, die ook weer te maken had met het oude Huis Muntingh in de benedenstad, was die van het Chinese spook. De verschijning werd nooit in haar geheel waargenomen, bleef beperkt tot een zwerende tanige hand met buitengewoon lange, naar buiten omgebogen nagels (zoals in vroeger eeuwen de mandarijnen hadden). Men zag die spookhand plotseling op de leuning van een stoel, of een deurklink, of woelend in een openstaande lade, of de bladen omslaand van het grote kasboek op de lessenaar in het kantoor van de heer des huizes. Die, Bartholomeus Muntingh, de kleinzoon van Jeremias, was getrouwd met een dochter van de schatrijke Majoor der Chinezen in Batavia, een huwelijk uit wederzijdse berekening.

Bartholomeus kon met hulp van zijn schoonvader een onvoorziene tegenslag, teloorgang op zee van twee met handelswaar geladen schepen, te boven komen. De waardige Lim Tong Siang rekende op in-

burgering in de hogere regionen van de VOC en op meer officiële steun en erkenning voor zijn landgenoten.

Ondanks de familieband bleef de verhouding afstandelijk. De Chinees vergat nooit dat hij destijds zijn schoonzoon die grote som gelds geleend had, weliswaar zonder over terugbetaling of rente te praten, maar op voorwaarde dat Bartholomeus royaal zou bijdragen aan de bouw van een klenteng, een tempel, voor de steeds groeiende Chinese gemeenschap. Bartholomeus vergat die afspraak wel (dat kwam hem beter uit), en kocht grond buiten de stad, bij de plaats Weltevreden. Hij was van plan om daar een huis te laten bouwen, niet ver van het nieuwe paleis van gouverneur-generaal Daendels.

Lim Tong Siang stierf, en dadelijk daarna begon de spokerij. Muntinghs vrouw brandde wierook voor Confucius en Boeddha, maar het hielp niet. De familie verhuisde, zodra dat mogelijk was, naar de woning in Weltevreden. Blijkbaar kon de geest van de Chinees de weg daarheen niet vinden. Ook toen er al sinds meer dan een eeuw geen stoel, ladekast of kasboek meer te vinden was in het vervallen pand aan de Kali Besar, werd – volgens Non – de spookhand toch nog wel eens zichtbaar, in een donkere hoek, om de kier van een deur, of tastend langs de wanden.

Dat ik-me die verhalen zo goed kan herinneren, komt natuurlijk doordat het Huis Muntingh altijd

belangrijk voor me geweest is, ook – misschien meer dan ooit – toen het niet meer bestond.

Waar we bij Non meestal lang moesten zeuren voor zij bereid was ons een van haar verhalen te vertellen, konden we mevrouw Mijers zonder moeite aan de praat krijgen. Zij vond het heerlijk herinneringen op te halen, niet alleen aan haar meisjesjaren op Pakembang, maar vooral ook aan de korte tijd die zij in Buitenzorg had doorgebracht als de jonge vrouw van luitenant Mijers. In die periode, die zij als het hoogtepunt van haar leven beschouwde, draaide alles om het Paleis, de residentie van de gouverneur-generaal. Wij zagen het door haar ogen: uitgestrekte marmere galerijen, de ovale ontvangstraal met Corinthische zuilen, het empiremeubilaïr, de kristallen kroonluchters, een levensgroot portret van de pas gekroonde Wilhelmina in hermelijnen mantel, en de gouden stratsiepjong-in-standaard aan de voet van dat schilderij. In die luisterrijke omgeving hadden mevrouw Mijers en haar man hun eerste diner 'ten Hové' meegemaakt. Zij beschreef ons het streng geregisseerde ceremonieel tot in de kleinste bijzonderheden. Hoe zij op de trappen naar het bordes ontvangen en vervolgens naar binnen geleid werden, de heren door de oudste adjudant, de dames door de adjudant van dienst van dat moment (de functie die Mijers wachte). Hoe Zijne Excellentie verscheen, in rok, en de in

een dubbele haag opgestelde buigende en niigende gasten minzaam verwelkomde. De maaltijd, bereid door een Franse chef-kok! Achter de stoel van iedere gast een eigen bediende in blauw-zilveren livrei! Het in manlicht badende immense park voor, en de donkere bomenmassa's van 's Lands Plantentuin achter het Paleis! Mevrouw Mijers was door Zijne Excellentie gecompimenteerd vanwege haar toliet: zalmroze tafzijde, met een sleep, en een stola van Brusselse kant! Zijne Excellentie, dat was toen jonkheer Vander Wijck, een echte aristocraat, heel wat anders dan de gouverneur-generaal Van Heutsz, die zij enkele jaren later, toen zij als weduwe in Batavia woonde, had ontmoet tijdens haar enige bezoek aan het Paleis op het Koningsplein. De echtgenote van de landvoogd gaf daar een middagthee voor dames, en Zijne Excellentie was ter begroeting even verschenen. Hij mocht dan een bekwaaam militair en politicus zijn (men prees hem de hemel in, hij werd de grootste gouverneur-generaal sinds Jan Pieterszoon Coen genoemd), maar hij was zonder uniform om zo te zien een Hollands burgermannetje, slordig gekleed, en bovendien grof in de mond! Toen had mevrouw Mijers het even niet betreurd dat zij niet tot de hofhouding behoorde!

Op weg naar school fietste ik dagelijks langs het ter ere van Van Heutsz opgerichte monument in de nieuwe zuidelijke woonwijk van Batavia. Het was

versierd met indrukwekkende bas-reliëfs. Plechtig voortschrijdende inheemse volksgroepen, voorafgegaan door een olifant met een kornak op zijn rug, torsten een bastionachtig bouwsel, bekrond met het strandbeeld ten voeten uit van de man die Atjeh en de laatste nog onafhankelijke gebieden in de buitengewesten onder Nederlands gezag had gebracht: een maritale stenen figuur, in niets gelijkend op de Van Heutsz uit de verhalen van mevrouw Mijers.

Het monument hoorde zozeer als vanzelfsprekend in onze buurt dat ik er eigenlijk geen bijzondere aandacht aan besteedde. Over Van Heutsz waren de meningen verdeeld. De geschiedenisleraar gebruikte in verband met hem nooit het woord 'held', en hield zich op de vlakte wat betreft de krijgsverrichtingen in Atjeh en elders in de archipel.

Toen ik in 1952 terugkwam in Jakarta bestond het monument niet meer. In de eerste dagen van de Indonesische onafhankelijkheid was het met de grond gelijkgemaakt.

Ik ging als kind het liefst bij Dee spelen en, later, huiswerk maken, maar Dee wilde juist graag bij mij komen. Ik begreep nooit dat zij aan onze nieuwbouwuurt van gelijkvormige villa's in westerse stijl, op nog boomloze erven, met een klein terras aan de straatzijde, de voorkeur kon geven boven de marmeren ruimten van haar grootmoeders huis. Daar vorm-

de de uitgestrekte tuin met zijn boomgroepen als het ware een hele reeks openlucht kamers, waar we ons op ieder uur van de dag konden installeren om te lezen, of te eten, of een spel te doen. Bij mij thuis moesten we noodgedwongen binnen blijven, omdat de nog jonge boengoeer- en acaciabomen nauwelijks schaduw wierpen. Op het 'platje' was het alleen na zonsondergang uit te houden. Daar iets kouds drinken bij het licht van de schemerlamp, terwijl mijn vader de krant las en mijn moeder zich wijdde aan een van haar modieuze handwerken (het op lappen stof sjabloneren met verf waarin glinsterende korreltjes gemengd waren), vond Dee het toppunt van gezelligheid. Ik hield juist van de avonden in de stille achtergalerij bij mevrouw Mijers, van samen schoolwerk maken aan de grote tafel, terwijl op de witte muur van tijd tot tijd een tijtjak met haast onhoorbaar klikkend geluid naar een insect hapte, en buiten in het donker de krekels gonsden. Soms kwamen Non bij ons, met lekkers uit de keuken, krokante pittige tengteng katjang of sneetjes spekkoek.

Meestal zat mevrouw Mijers in de binnengalerij aan haar secretaire brieven te schrijven of haar kasboek bij te houden. Als Louis thuis was (wat niet dikwijls voorkwam) draaide hij in zijn kamer jazzplaten, en lieten Dee en ik onder de tafel onze voeten meedansen op het ritme van de 'Tiger Rag' en 'Broadway Lullaby'. Bij mij thuis werden dergelijke

klanken nooit gehoord. Wij hadden geen grammofoon. Mijn ouders gingen naar pianorecitals en strijkkwartetavonden in de Bataviae Kunstkring. Ook mevrouw Mijers had een abonnement op die concerten. De jazzmuziek van Louis verdroeg zij met veel gezucht en geïrriteerd hoofdschudden. Herhaaldelijk moest Sidin, de sepèn, gaan vragen of het wat zachter kon. Om haar te sussen rondde Louis dan het programma af met Duitse schlagers van het moment, 'Eine Nacht in Monte Carlo' of 'Das gibt's nur einmal'.

Te oordelen naar een vergeelde, uit *Het Indische Leven* gesecheurde foto die zich in mijn ebbenhouten kist moet bevinden, hadden de Russische artiesten die medio 1919 een tournee over Java maakten een zwierige allure. Zij brachten, begeleid door een pianist, aria's en duetten uit bekende opera's. De enige danseres in het gezelschap, een Poolse, schitterde als Stervende Zwaan en bajadere. De revolutie maakte terugkeer naar Rusland voorlopig onmogelijk. Daarom rekten zij hun verblijf in Indië, waar zij guller ontvangens waren en makkelijker engagementen bleken te kunnen vinden dan in de Britse koloniën. Het groepsportret toont het gezelschap in theatrale opstelling, alsof het een societystuk opvoert. De vrouwen, gekleed naar de belachelijke mode van die jaren, in al voetvrije toiletten vol volants, kwasten en

kralenfransjes, poseren bevallig op enkele stoeltjes, de mannen, allen in rok, staan naar hen overgebogen of knielen aan hun voeten, terwijl zij een salonconversatie mimeren. Maar bij nader toezien maken de voyante japonnen een wat armoedige, verflenste indruk, en ook de rokkostuums zijn te vaak gedragen. Het zielvolle of behaagzieke ogenspel, de losheid van houding en gebaar, vormen een façade waarachter heel andere emoties schuilgaan, onrust, vernoeidheid, verveling.

Uit de toon van de begeleidende tekst blijkt dat het oordeel van de recensent, die de eerste voorstelling in Batavia bezocht had, welwillender uitgevallen moet zijn dan de prestaties rechtvaardigden. Hij maakt nadrukkelijk melding van de tragische situatie waarin deze 'ballingen' verkeren. De enige over wie hij met een zweem van geestdrift schrijft (weliswaar niet in de eerste plaats naar aanleiding van het artistieke gehalte van haar solo-optreden, maar vooral vanwege haar temperamentvolle mimiek en oogstrelende vormen), is de danseres Nadia Wychinska. Zij zit, ver achterovergeleund, op een laag bankje. De split in haar nauwe rok dwingt haar een fraai been te laten zien, met kruislings om de kuit gewonden schoenlinten. In die zwoele ogen, die tamelijk grove mond, heb ik niet meer dan een vage gelijkenis met Dee kunnen ontdekken.

Er werd thuis niet gesproken over Nadia, oit de

vrouw van Louis Mijers, die na twee huwelijksjaren man en kind had verlaten om halsoverkop naar haar vaderland terug te keren. Dee bleek niet meer te weten dan ik. Ik geloof niet dat zij als kind nieuwsgierig was naar de moeder die zij nooit gekend had. Die begon haar pas te interesseren toen zij, op zoek naar (verboden) sigaretten in de kamer waar haar vader meestal logeerde wanneer hij in Batavia was, tussen het drukwerk in zijn bureau laden dat ene nummer van een sinds lang opgeheven Indisch weekblad vond. Natuurlijk liet zij het mij zien. Wij liepen er mee naar Non, die na lang aandringen iets losliet over wat zij 'de romance' noemde.

Louis Mijers was tijdens een voorstelling waarin La Wychinska gekleed als Carmen een Spaanse dans uitvoerde, getroffen door de spreekwoordelijke 'coup de foudre'. In de daaropvolgende dagen had hij de artieste zo hardnekkig het hof gemaakt dat zij na afloop van een te harer ere gegeven vrijgezellenfuij aan het strand van Tandjong Priok gezwicht was voor zijn avances. Hij was bang dat ze met het gezelschap verder zou reizen, vandaar het overhaaste huwelijki!

Gedrieën bestudeerden wij de foto. Ik herinner mij dat Dee niet zonder trots zei: 'Net een vamp!' Zij had een grote verzameling filmsterren. Haar voorkeur ging uit naar sophisticated schoonheden als Joan Crawford en Marlene Dietrich. Ondanks de rare kleding en overdreven pose had Nadia Wychinska

een vergelijkbare uitstraling.

Non vertelde dat de Poolse zich niet had kunnen aanpassen aan het Indische leven en aan de gang van zaken in het huis van mevrouw Mijers, waarvan het jonge paar tot nader order een gedeelte bleef bewonen. Een onvoorstelbare rommel, die zelfs de bedienden tot wanhoop dreef! Een humeur waar geen peil op te trekken viel, de ene dag lachen en zingen en dansen, de volgende rokend in bed liggen of somber zitten staren. Non schreef dat toe aan heimwee, kassian.

Zelfs de geboorte van Dee had geen verandering in die toestand gebracht. En dus was Nadia weer vertrokken. De vragen 'Waarheen?' en 'Wat gebeurde er daarna met haar?' kon Non alleen schouderophalend, met een hulpeloze glimlach beantwoorden. Zij wilde er verder niets over zeggen, drukte ons op het hart onder geen beding in tegenwoordigheid van mevrouw Mijers het krantenknipsel of de naam Nadia ter sprake te brengen.

Voor Dee en mij werd wat wij gehoord hadden de aanleiding tot steeds weer nieuwe fantasieën en veronderstellingen. Talloze malen bekeken wij die illustratie uit *Her Indische Leven*, bedachten gesprekken en dramatische relaties tussen de artiesten (behalve Nadia prikkelde vooral de knappe tenor Serge Potopovich onze verbeelding). Ik kan me zelfs nu nog de groepsfoto tot in detail voor de geest halen, ook al is

het jaren geleden sinds ik die in handen heb gehad. Lang bleef het een spel, een soort van gesproken feuilleton, waarin we om de beurt de rol van verteller vervulden. Van de betekenis die dit alles intussen voor Dee gekregen moest hebben, vermoedde ik niets.

Mevrouw Mijers zit aan de theetafel, in de binnengerij. Buiten stricmt de moessonregen het achtererf, het water klettert van de dakrand naar beneden in de overvolle gemetselde goot langs het huis, en spat zo hoog op dat een wolk van fijne druppels door de rochtvlagen tot bij ons wordt gedreven. Dee en ik vinden dat heerlijk na een dag van loodzware hitte, en leunen anmechtig achterover in onze rotanstoelen. Ook mevrouw Mijers heeft haar waaiër kunnen wegleggen. Zij kijkt hoofdschuddend naar de natte plekken op de marmertegels van de achtergalerij.

'Adé, ga behoorlijk zitten,' zegt ze plotseling. 'Zou ben je geen lady.'

Dee zakt nog dieper weg in de stoel, trekt haar jurk tot aan haar liezen op en schopt haar schoenen uit (bij mevrouw Mijers mogen wij nooit, zoals bij mij thuis, op blote voeten lopen). Dan zwaait zij een voor een haar lange benen omhoog.

'Ik ben danseres. Zoals mijn Ma. Nadial Ja, Nadia, Nadial! Waarom mag ik niets weten?'

Ik schiet van schrik overeind, wil waarschuwen,

maar het is te laat. Het blijft stil. Mevrouw Mijers verschuift een paar dingen op het theeblad. Het is de enige maal dat ik haar meemaak in een situatie die zij niet beheerst. Natuurlijk kan zij wel raden wie het jarenlang zo streng gehandhaafde taboe heeft geschonden. Maar zij weet ook, Nons omwegen kennde, dat die – en dan pas onder protest – alleen een paar onvolledige feiten, niet meer dan halve waarheden, prijsgegeven heeft. Zij moet dat wel voelen als een haar door haar dochter opgelegde dwang om een einde te maken aan die onnatuurlijke geheimhouding. Ik besef plotseling dat zij niet kwaad is, maar vooral onthutst, beschaamd, omdat zij ongelijk had door de dingen zo lang op hun beloop te laten. En nu kan zij de juiste toon, de goede woorden, niet vinden.

Het onweer dat aan de stortbui voorafgegaan is, blijkt niet werkelijk weggedreven, het bliksent alweer, en de donder rommelt dichterbij.

Mevrouw Mijers' stem klinkt hoger dan normaal en trilt wanneer zij losbarst in een reeks onsamengangende mededelingen waaruit valt op te maken dat 'die Poolse' zonder toekomst, want talentloos, er vanaf het begin op uit geweest was Louis aan de haak te slaan, en het daarom met opzet tot een zwangerschap had laten komen. 'Toen kon hij als gentleman niet meer terug.'

In een adem laat zij daarop volgen dat de zede-

loosheid van Nadia overduidelijk bleek uit het feit dat ze zich, toen haar kind nog in de wieg lag, had laten verleiden door weer zo'n rondreizende artiest, een cabaretier, die vanwege zijn politieke opvattingen in Indië allang als ongewenst persoon werd beschouwd. Met die man was ze vertrokken, mevrouw Mijers wil niet weten waarheen. Ze is er wel van op de hoogte dat het Louis eindelijk veel moeite heeft gekost om de scheiding geregeld te krijgen.

Dee is opgesprongen en holt via de voor galerij naar buiten. Ik aarzel nog, maar als ik zie dat zij niet terugkomt en door de stromende regen dwars over het grasveld voor het huis naar de straat loopt, ren ik haar achterna. Zij weigert mee terug te gaan, blijft blootvoets door de plassen plonzen.

Tenslotte haal ik mijn fiets, die de kebon van mevrouw Mijers zoals altijd op de galerij bij de bijgebouwen heeft neergezet. Dee is al haast aan het einde van de laan als ik naast haar afrem. Zonder een woord gaat zij op mijn bagagedrager zitten.

Tegen de telkens van richting wisselende regenvlagen in en eigenlijk doodsbang voor inslag in het hoge geboomte langs de totaal verlaten weg (het bliksemt en dondert onafgebroken), tijd ik naar mijn huis. Wij hebben geen droge draad meer aan ons lijf, het water druipt uit onze haren. De natte handen van Dee op mijn schouders zijn ijskoud.

Wij vinden mijn moeder in de eetkamer, bezig

met redactiewerk voor een project dat haar na aan het hart ligt, *Het Indisch Vrouwenjaarboek*. Zij heeft zich na het baden nog niet gekleed, draagt haar housecoat, en om haar hoofd een tot tulband gewonden handdoek. De jaloezieën voor de ramen zijn gesloten vanwege het onweer, de lamp is aan. Door de open deuren naar onze kleine achtertuin waait de geur van aarde en druipend loof. Zij draait juist twee kwartovellen met een stuk carbonpapier ertussen in mijn vaders schrijfmachine. Hoofdschuddend, vertent! Ga mandien, trek schoon goed aan. Dee, neem een jurk van Hermia.'

Oemar staat al klaar met een lap om het spoor van water dat wij achterlaten op te dwielen. Idah heeft droge kleren klaargelegd in de badkamer. De uitbrander over onze rit door het noodweer krijgen we van haar.

'Adoeh, jij laat je op je kop zitten door de baboe!' zegt Dee. Het zijn de eerste woorden die ze spreekt sinds we weggereden zijn van mevrouw Mijers' huis. Dan barst ze uit in een schrikaanjagende huilbui. Ze schreeuwt het uit, strikt bijna in haar tranen. Mijn moeder komt toegesneld, neemt haar mee naar de logeerkamer en blijft daar lang met haar praten.

Later kreeg ook ik het allemaal te horen, zij het niet van Dee zelf. Ik vroeg niets, omdat Dee er niet over

sprak. Haar zwijgen zei me dat 'Nadia' van een interesseant geheim een pijnlijk raadsel geworden was.

Mijn moeder gaf toe dat zij Nadia Wychinska maar een paar maal ontmoet had, en bij die gelegenheden nauwelijks een woord met haar had kunnen wisselen, omdat zij elkaars Frans niet verstonden. De arriëste was heel vrij in haar manieren, en ongegeneerd openhartig. Zij had felle kritiek op de Nederlands-Indische burgerlijkheid en bekrompenheid, en was diep teleurgesteld in Louis, die haar een leven van avontuur en tropische weelde had beloofd. Zij kon onmogelijk onder een dak wonen met mevrouw Mijers en Non. Louis hield van uitgaan, bleef niet thuiszitten bij een zwangere vrouw, en zij weigerde zich in het openbaar te vertonen voor zij weer modieuze kleren kon dragen. Zij had erg veel last van de warmte, zij verveelde zich dood.

Wat mijn moeder niet had willen vertellen, maar wat, dacht zij, Dee intuïtief aanvoelde: dat Nadia vooral geschokt was toen zij ontdekte dat Louis, ofschoon welgesteld, blijikbaar toch tot een tweedetrangs bevolkingsgroep gerekend werd. Toen zij zijn zuster te zien kreeg, was zij geschrokken. Zij wilde geen halfbloed kind!

Dom! vond mijn moeder, vanwege het geld halsoverkop trouwen met iemand wiens land en achtergrond je niet kent. Heel unfair tegenover Louis. Arme Dee.

Maar Dee heeft het anders verwerkt. Nadia werd haar heldin, haar voorbeeld, een moedige vrouw die tijdig de beurse plekken in de koloniale samenleving herkend, en toen de vrijheid verkozen had.

Eindelijk is Non gezwicht voor mijn aandringen. Ze neemt me mee naar het Huis Muntingh in de benedenstad. Na het middageten – als mevrouw Mijers rust, want zij mag het niet weten – rijden we met een deleman naar Kali Besar West, die wijk van kantoren en eethuizen en toko's, die ik alleen ken van het uitgaan met mijn ouders bij avond, als het druk is in de straten vol kleurige lichten, Chinese reclameopschriften en kookwalmen, maar waar nu de stilte van de heetste uren heerst. Door een poortje in een verder blinde muur komen we op een in de zon blakerend, smal, kaal voorerf. Het huis ligt ingeklemd tussen twee zakenpanden. Het geldt als een ruïne, en is eigenlijk niet toegankelijk. Uit opmerkingen van mevrouw Mijers, Louis en Non heb ik begrepen dat het nog altijd familiebezit is, en dat het gouvernement het 'voor een appel en een ei' (zoals Louis smalend zegt) zou willen kopen om het te restaureren, en er dan goede sier mee te maken als historisch monument, een pendant van het fameuze Huis Reynier de Klerk. Vanbuiten is er weinig aan te zien: een vierkante gevel, een luifel dak, geen voorgalerij, maar wel smalle, hoge, door luiken afgesloten ramen. Er zijn

overal geschonden plekken op de al sinds onheuglijke tijden niet meer gepleisterde buitenmuur. Alleen om de voordeur zit versiering, een stenen lijst, met onderaan, ter weerszijden van de stroep, gebeeldhouwde krullen en rozetten.

De bewaker duikt op vanonder een afdak, de enige schaduwplek. Hij heeft Nons boodschap gekregen en staat klaar om de hangsloten aan de antieke ijzeren grendels open te maken. Hij laat duidelijk merken dat hij niet mee naar binnen wil, en Non geeft dan ook te kennen dat we geen begeleiding nodig hebben. Sinds het begin van de negentiende eeuw heeft hier niemand meer gewoond.

Door kieren en spleten in de gesloten luiken valt wat licht, zodat ik, nu mijn ogen gewend zijn, het houtsnijwerk met sporen van rode verf en verguldsel aan deuren en kozijnen kan onderscheiden. De plavuizenvloer is vol gaten. Er hangt een muffe lucht van molm en oud bederf. Over de muren, die allang niet meer wit zijn, lopen vuile strepen van het regenwater dat door het kapotte dak gelekt is. Het pronkstuk is de trap met gebeeldhouwde leuningen. Die voerde ooit, zegt Non, naar een verhoogde zaal voor ontvangsten en partijen, maar de hele bovenverdieping is jaren geleden ingestort. Ook in de kamers van het achterhuis kunnen we niet komen vanwege uit het plafond neerhangende balken en planken. Wel zie ik door een halfopen deur naar die ruimten

een gedeelte van een plint die uit Delfts blauwe tegeljes bestaat. Wij hebben thuis zo'n tegel ingelijst aan de muur, een souvenir aan mijn vaders geboortestad.

Ik moet denken aan het leven vroeger tussen die vrijwel raamloze muren, in de klamme hitte, en de uitwaseming van de Kali Besar. In mijn verbeelding horen bij het Huis Muntingh, dat ik al ken van een achttiende-eeuwse prent, figuren zoals de rekenaar die toen heeft geschetst onder de palmen langs de rivieroever: dames en heren in westerse kledij, begeleid door bedienden met pajongs. Nu realiseer ik me dat die stratsie natuurlijk alleen gold voor vertoonbuiten de deur, kerkbezoek en flaneren. Ook hierbinnen is er geen andere versiering dan die in het voor representatie bestemde voorhuis. Er overvalt me een eigenaardig gevoel, alsof ik op het punt sta binnengezogen te worden in de dagelijkse werkelijkheid van een andere tijd, geroezemoes en bedrijvig gedoe in krappe, benauwd warme woonvertrekken, waar vrouwen in hun huiselijke dracht van batik wikkelrok en lang jak (de meesten hurkend op matten en kussens) zich koelte toewuiven – of laten toewuiven –, kletsen, bezig zijn met opschik of naaiwerk, waar een kind gebaad of gewiegd, een zieke verpleegd, snoeperij rondgerikt wordt, terwijl door het raam met zijn tralies van bamboestaven de geluiden en geuren binnendringen van de tropische dag,

de stradse activiteiten die buiten de bewoonsters van het Huis Muntingh omgaan. Ik hoor niets, ik zie niets, en toch is er die gewaarwording van aanwezigheid, de echo van tientallen jaren altijd hetzelfde soort leven in het 'salet', of dat nu het salet was van de dochter van de Majoor der Chinezen, of dat van de mooie mardijkse, of al die anderen die er ooit als mevrouw Muntingh zetelden. Er is hierbinnen geen luchtstroom, maar iets vreemds waait op me aan uit die donkere kamers. Ik voel dat ik duizelig word.

'Kom Toet,' zegt Non achter mij. Zij duwt voorzichtig een krakende deur open.

Ineens staan we weer in het schelle zonlicht, op een binnenplaats. Zij wijst me, aan de overkant, resten van bijgebouwen. Daar waren ooit stallen en de verblijven voor de tientallen slaven en slavinnen.

Van opzij kijkt zij mij aan met een blik die me in verwarring brengt: had ik niet zo moeten zeuren om dit bezoek aan het huis dat mijn fantasie prikkelt sinds zij bijzonderheden verteld heeft over het verleden van de Muntinghs? Hier lijkt zij ineens anders, zelfbewuster, afstrandelijker. Op een nieuwe manier legt zij mij haar wil op. Zij is de gids in het vervallen huis van haar voorouders. Ik loop waar zij gaat, en sta stil waar zij dat doet. Zij belet mij zelf iets aan te raken, maar pakt mijn hand en leidt mijn vingertoppen over het houtsnijwerk van de deurpanelen en de ornamenten aan de balustrade van de hallopen gale-

rij langs de binnenplaats. Het is alsof ik blind ben, en zij me op die manier het patroon van bloemen, bladeren en guirlandes, en de vormen van de siervazen en getorst balusters wil imprenten.

Dan zegt ze plotseling kortaf: 'Genoeg, ja.'

We verlaten het Huis Muntingh, klimmen weer in de deleman en rijden naar Pasar Baroe, waar Dee op ons wacht om samen ijs te gaan eten.

Dee vond mijn verbeelding van het salet met de vrouwen in het Huis Muntingh niet spannend genoeg. Er was toch ooit een moord gepleegd, het spookte er, vast en zeker had een echtgenote of dochter wel eens een heimelijk liefdesavontuur beleefd met een vreemdeling! Het opstel waarin ik de indrukken van dat eerste en laatste bezoek aan het huis verwerkt had met tekeningetjes erbij van de siervazen en het bloemenmotief in het houtsnijwerk (die ornamenten bleken in mijn geheugen gegrift), ontlokte aan Dee een 'Zo knap, jij schrijft altijd goed!' maar in één adem noemde zij het ook 'Wel saai!'. Als zij een opstel zou maken - maar dat kon zij niet, beweerde zij hardnekkig - dan zou zij een heel ander onderwerp kiezen uit die voorbije tijden. Zij liet mij lang nieuwsgierig blijven: 'Ik zeg het niet! Niks voor jou!' Tenslotte kwam zij toch voor de dag met wat zij dan wel spannend vond, op een middag tijdens het rustuur, bij mij thuis ditmaal, toen wij naast elkaar in bed

huiswerk zaten te maken, met onze rug tegen de muur en de goeling in onze knieholten.

Zij vertelde mij dat zij sinds de jaarlijkse verplichte schoolexcursie naar de bezienswaardigheden van Oud-Batavia steeds moest denken aan Pieter Erberveld, de op 14 april 1722 terechtgestelde samen-zweerder tegen de Compagnie, wiens witgepleisterde doodshoofd, op een spies gestoken, nog altijd te kijk stond op een brok muur aan de Jacatraweg. In een halve kring opgesteld tegenover dat gedenkteken in de vorm van een rechtopstaande gratzerk, hadden wij het verhaal van zijn gruwelijke foltering te horen gekregen. Een van ons moest hardop de inscriptie lezen: 'Uyt een verfoeylijke gedagtenisse teegen den gestraften Land Verrader Pieter Erberveld sal niemant vermoogen te deeser plaatse te bouwen, timmeren, metselen of planten, nu of te eenigen dage.'

Dee opperde dat Pieter Erberveld vast en zeker de Muntinghs van zijn tijd gekend had. Misschien had hij wel geprobeerd een Muntingh te winnen voor die samenzwering van hem om alle Europeanen te vermoorden.

'En hijzelf dan?' vroeg ik.

'Hij was een Indo, toch?' zei Dee. 'En die Muntinghs waren ook niet meer blank.'

Meer nog dan haar nonchalante gebruik van het beladen woord Indo verbaasde mij de vanzelfspre-

kendheid waarmee zij stelde dat het plan van Erberveld om de regering in de stad aan zich te trekken en een Javaan te benoemen tot hoofd over de inlandse bevolking nog zo gek niet was. Dan zou de strekbestuurd worden door mensen die er thuishoorden, en niet door de totoks van de VOC, wie het alleen te doen was om handelswaar, geld en macht. In hun ogen waren immers alle niet-Hollanders, niet-blanken, minderwaardig. Pieter Erberveld kreeg geen kans, moest elke dag voelen dat hij een halfbloed was. Zij kon hem begrijpen!

Haar toon was uitdagend, alsof er sprake was van een meningsverschil tussen ons. Ik vroeg haar of zij zichzelf een Indo vond.

'Mijn opa Mijers had een Javanse grootmoeder. En in de familie van mijn oma zitten alle kleuren, blank, bruin, geel en zwart! Kijk naar Non! Zij denkt zelf dat ze zo donker is omdat ze het bloed heeft van die mooie mardijkse, je weet wel, haar huid was net ebbenhout!'

'Jij hebt toch Frans, en voor de helft Pools bloed, dat is dus zo Europees als wat!'

Dee reageerde fel: 'Oké, maar ik ben toch geen totok!'

'Ik ook niet,' zei ik vol overtuiging.

In 1936 bleef Dee zitten in de derde klas. Zij wilde niet doubleren, maar van het gymnasium af, en dan

naar de driejarige meisjes-hbs, om daar het volgende jaar eindexamen te doen. Mevrouw Mijers, mijn ouders, en natuurlijk ook ik probeerden tevergeefs haar dit uit het hoofd te praten. Zij hield vol dat zij doodziek werd van Grieks, en dat zij hoe dan ook toch niet van plan was om te gaan studeren. Voor het eerst hoorde ik haar schammer spreken over onze school als een 'elite'-instelling, waar totokintellectuelen gekweekt werden voor leidinggevende banen in Indië. De meeste leerlingen wilden immers later, na de - bij voorkeur Leidse - universiteit, terugkomen naar het land van hun jeugd. - En die lui gaan altijd voor, bij het gouvernement en in het zakenleven!

In die tijd moet de vervreemding tussen ons, eerst nog sluipend, begonnen zijn. De bovenbouw van het gymnasium betekende voor mij: hard werken. Ik kon behoorlijk meekomen, maar was beslist geen briljante leerling. Dee en ik zagen elkaar minder dan vroeger. Ik merkte dat zij veranderde. Zij maakte een periode door van overdreven aandacht voor haar uiterlijk en voor uitgaan.

Van mevrouw Mijers mocht zij wel naar school- en huisfeesten (er ging geen zaterdag voorbij zonder dat er bij iemand een verjaarspartij werd gegeven), maar zij kreeg geen toestemming om, zoals veel meisjes uit haar klas op de driejarige deden, met Bataviase vrijgezellen te gaan dansen in Hotel des Indes of de Yachtclub aan zee. Mevrouw Mijers was in dat

opzicht onverbiddeijk, net als mijn ouders. Dee en ik vonden onszelf eigenlijk te oud voor de fuiven in het gymnastieklokaal van het Lyceum, of in de achtergalerij bij een klasgenoot thuis.

Wij waren al vrouwen in onze avondjurken, een half hoofd groter dan de meeste jongens, die er zelfs in een lange broek met jas en das nog kinderlijk uitzagen. Uit solidariteit ging ik wel altijd naar die feesten met hun geijkte programma van gezelschapsspelletjes (slofje onder, 'sur qui', charades) en dansen op grammofoonmuziek. De kaarsen in de lampions werden nooit later dan om middernacht gedoofd.

In het diepste geheim vertrouwde Dee mij toe dat zij regelmatig de verbodsbepalingen van haar grootmoeder overtrad, en, in plaats van naar een huiskuff, met een paar andere populaire meisjes en hun (altijd oudere) partners naar bekende dansgelegenheden ging. Zij leende dan lippenstift en een sophisticated jurk (zwart! met een blote rug!) van een schoolvriendin. Als het heel laat werd - en dat werd het meestal - bleef zij daar ook logeren.

Ik was bang dat zij mij voortaan te kinderachtig zou vinden. Maar haar vlaag van frivoliteit eindigde even plotseling als hij begonnen was. Uit het weinige dat zij losliet maakte ik op dat zij genoeg had van het min of meer verplichte 'toeren' ter afsluiting van zo'n avond. Men nam dan paarsgewijs een taxi voor een rit langs de Priokweg of door de donkere buiten-

wijken achter Manggarai. Alsof het vanzelf sprak werden de heren handtastelijk. Dee kwam in opstand tegen dat gebrek aan respect, het feit dat die mannen als bij stilzwijgende afspraak rekenden op een vrijspartij. Het meest voelde zij zich vernederd door de aanwezigheid van de inlandse chauffeur, die onbewogen strak voor zich uit bleef staren, maar van wiens verachting zij zich voortdurend bewust was. Juist omdat zij geen totok was, taxeerde hij haar, afgande op het gedrag van de blanke man, als een hoer. Nooit eerder had zij zo pijnlijk haar Indo-zijn ervaren. De manier waarop zij mij dit alles vertelde deed me beseffen dat er iets wezenlijks veranderd was in onze verhouding. Zij stelde zich defensief op, alsof ik haar aanviel, haar verwijten maakte. In de tijd die volgde, leek zij voor haar doen ongebruikelijk teruggetrokken. Ik dacht dat ik de reden begreep toen zij met mooie cijfers slaagde voor haar eindexamen.

Op een dag vind ik haar, wanneer ik bij haar langsga, gebogen over boeken en schriften. Zij wil goed Maleis leren, niet de taal van de pasar, die we allemaal vlot spreken, maar het officiële Hoogmaleis, dat op kantoren gebruikt wordt en waarin de inlandse kranten geschreven zijn. Ook oefent ze zich in steno en typen. Zo zullen immers de banen die voor iemand als zij weggelegd zijn binnen haar bereik komen,

zegt ze op een schampere toon die ik niet van haar ken.

Mevrouw Mijers is diep releurgesteld in haar kleindochter, die door een dergelijke beroepskeuze, zoals zij het in mijn tegenwoordigheid uitdrukt, 'een strap terug zal zetten op de maatschappelijke ladder'.

'Oma Moes, het is malaise,' zegt Dee, luchtig, maar niet van harte. 'Op een kantoor krijg ik werk. De nonna is de beste secretaresse, toch?'

Zij steekt haar duim op, 'Djempoli!'

Zowel het woord als het gebaar zijn in dat huis ontoelbaar. Ik zie mevrouw Mijers diep ademhalen. Zij wendt haar hoofd af en blijft zwijgend naar buiten staren, waar de paarse bougainvillea overwel digend in bloei staat.

Sulawati Saleh, uit de parallelklas, die Sula genoemd wilde worden, kende ik van de lessen buitensport op het lyceum. Zij was een voortreffelijke kastiespeelster, kon hard lopen, en met het slaghout de bal raken als geen ander. Zij gold als een uitzondering tussen de toch al geëmancipeerde inheemse meisjes in onze scholengemeenschap. Ook zij die altijd westers gekleed gingen en allang geen vlechten meer droegen, hielden zich aan traditioneel ingetogen gedrag en waren op het verlegene af bescheiden. Sula sloeg nooit haar ogen neer. Zij maakte de indruk spontaan en direct voor haar mening uit te komen, was altijd

present op de debatavonden van onze schoolclub, en onderscheidde zich dan door rake opmerkingen en vasthoudendheid in de discussie.

Dee was al een tijd van school toen ik bij toeval ontdekte dat zij met Sula omging, en dit voor mij verborgen hield omdat, zoals ze zei, Sula mij niet mocht. De reden voor die antipathie (nu verklaarbaar uit de tijdsomstandigheden) werd me destijds nooit duidelijk, en ook begreep ik niet waarom Dee zo geheimzinnig deed over deze vriendschap, die volgens mij geen bedreiging kon vormen voor de famileachtige band die er tussen ons beiden bestond.

Ik heb Dee weer gemist in het Tjikini-zwenbad. Toen zij nog op school was, gingen wij daar elke dag na afloop van de lessen om half een, voor etentijd, samen naartoe. Maar sinds zij die kantooropleiding volgt, tref ik haar steeds minder vaak bij onze vaste groep jongens en meisjes voor het gebruikelijke ontspannen programma van afwisselend plonzen, duiken, drijven en op de kant zitten kletsen.

Het is bijna half drie, in de lanen van de wijken Menteng en Tanah Abang heerst al de stilte van de middagrust. Bij het huis van mevrouw Mijers zet ik mijn fiets 'achter' neer en loop over de zijgalerij naar Dees kamer. Zij zit in haar onderjurk op de tegelvloer stencils te vouwen, die ze vervolgens een voor een, samen met wat eruitziet als losse nummers van een

tijdschriftje, in grauwpapieren enveloppes schuift.

Mijn komst overrompelt haar, het lijkt alsof ze zich betrappt voelt, een vreemde reactie. Wanneer ik vraag: 'Wat ben jij aan het doen?' veegt ze haastig het over de grond verspreide drukwerk opzij. Ik raap een van die blaadjes op, te oordelen naar de afbeelding op de omslag een reclame voor medicinale kalktabletten en Purozalf. De binnentekst is in het Hoogmales, dat ik niet goed lezen kan, al herken ik hier en daar een woord.

'Wat doe je, waar is dat voor?' herhaal ik.

Zij trekt de folder uit mijn handen en bergt dan alle papieren op in een kastje, dat ze afsluit.

'Ik help Sula, voor haar studieclub,' zegt ze tenslotte.

Het is algemeen bekend dat Sula na haar eindexamen wil gaan studeren aan de Batavise Rechts hogeschool. Op het Lyceum geldt dat eens te meer als een blijk van haar onafhankelijkheid binnen het milieu waartoe ze behoort. Ik heb respect voor haar moed, want ik weet uit gesprekken met andere, minder zelfbewuste en doortastende inheemse meisjes dat een universitaire studie, vooral door de consequenties daarvan, beschouwd wordt als een onherstelbare breuk met de traditie. Maar Sula's ouders, die afkomstig zijn uit de matriarchale cultuur van de Padangse Bovenlanden op Sumatra, steunen haar. En zij is dus blijkbaar al lid van een club voor aankomende stu-

denteni! Dee zegt dat Sula dit klaarmaken van poststukken niet thuis kan doen. En ook mevrouw Mijners mag er niets van weten. Ik ben niet gewend dat Dee geheimen voor mij heeft en blijf doorvragen.

Gaat het om een bijbantje van Sula, voor zakgeld? Irmscher, de grote drogistrij-apotheek van Batavia, adverteert in de kranten met net zo'n plaatje als dat op de brochure, van een man in witte jas, die vermannend zijn wijsvinger opsteekt, en een gemengd Europees en inheems gehoor producten voor tand- en huidverzorging aanbeveelt. Dat Sula niet wil dat een ander bekend wordt kan ik me goed voorstellen, het zou in haar omgeving als beschamend ervaren kunnen worden, afbreuk doen aan de status van haar ouders. Ik bied aan om mee te helpen.

De manier waarop Dee mijn voorstel afwijst, maakt dat ik voor de zoveelste maal een poging doe om die eigenaardige hindernis tussen Sula en mij te overbruggen. Ik zou graag ook haar vriendin zijn, net als Dee. Zijn die leden van Sula's club allemaal inlandse studenten? Die beschouwen mij zeker als een echte Belanda-totok. Dee, die mij kent, kan toch duidelijk maken dat ze zich vergissen?

Maar nu barst Dee los in een woordenstroom die me kwetst, omdat wat ze zegt voor mijn gevoel nergens op slaat. Ze vraagt zich af wat ik, Herma, eigenlijk af weet van die lui. Ik heb immers alleen te maken met bedienden die zich laten commanderen, of

met de Javanees regentendochters op school, die in een eigen elitaire wereld leven. Maar met mensen zoals de vrienden van Sula heb ik nooit gepraat. Ik heb geen benul van wat er in hen omgaat. Hoe zij over mij denken, en over alle Belanda's, en over de stomme Indo's die doen alsof ze Belanda's zijn. Verdiep ik me wel eens in de gevoelens van de inlandse intellectuelen die altijd als onmondige wezens behandeld worden? Kan ik me voorstellen wat het wil zeggen in je eigen land te behoren tot mensen van een mindere soort? Ik doe wel heel aardig over Sula en over Javanees en Ambonese medeleerlingen, maar kijk ik eigenlijk niet ook op hen neer?

'Zij voelt dat, weet je!' zegt Dee heftig.

Ik vind geen woorden om haar van het tegendeel te overtuigen.

Buiten is het gaan waaien, de zon schijnt door het loof van de bomen naast het huis, er ligt een patroon van bewegende licht- en schaduwplekken op de tegelvloer van de galerij.

Geachte mevrouw Warner,

Ik heb nu wel een globale indruk van Mila Wychinska's (of Dee Mijers) achtergrond en schooltijd. Vooral interesseert me uw mededeling over haar contact, via de door u genoemde vriendin Sula Saleh, met een vereniging van Indonesische studenten. Dat zou de PPPI geweest kunnen zijn, de Perhimpunan Peladjar-Peladjar Indonesia, met een uitgesproken nationalistisch karakter. Er was toen ongetwijfeld bij een aantal leden al sprake van een revolutionaire tendens.

Ik vraag me af of deze Sula Saleh familie was van Chairul Saleh, ooit een van de topfiguren van de PKI, de 'nationale' Indonesische communistische beweging, en de leider van de radicale jongeren die in 1945 na de nederlaag van Japan Soekarno gedwongen hebben de republiek uit te roepen. Saleh heeft ook een rol gespeeld bij de beruchte poging tot een staatsgreep in Jakarta van 30 september 1965. Een specialist op het gebied van de politieke ontwikkelingen in Zuidoost-Azië noemt hem 'een economische avonturier en bekend terrorist', deze laatste kwalificatie uiteraard vanuit de optiek van vijftwintig jaar geleden, toen Soeharto president werd.

Onder de boeken die tot de zogenaamde Indische belletrie gerekend worden, vond ik onlangs bij toeval in een antiquariaat een vermoedelijk autobiografische korte roman *Herkenning*,

uit 1960 en van een auteur die zich Eugène Mijers noemt. Voorzover ik kan nagaan heeft hij niets anders gepubliceerd. Het boek is destijds enkele malen herdrukt, maar nu niet meer in de handel. Kent u het ook? Zo niet, dan stuur ik het u graag toe.

Hij beschrijft de jeugd van een ikfiguur in het vooroorlogse Batavia, en diens relatie met een alleen bij de voornaam Amy aangeduid nichtje. Zou dat Dee Mijers kunnen zijn?

Ik begrijp dat u zich wilt beperken tot strikt functionele gegevens, en dat u herinneringen met een privé-karakter als 'out of bounds' beschouwt. Toch hoop ik dat u ter wille van een beter inzicht in de persoonlijkheid en de drijfveren van de intrigerende figuur die Mila Wychinska geweest is, ook iets meer kunt vertellen over haar uiterlijk, gedrag, gewoonten. Er zijn best veel eenkomsten aan te wijzen tussen wat u me al wist te melden (hoe summier ook), en het beeld dat Eugène Mijers schetst van die 'Amy', in wie hij een kruising ziet van een Indische Jeanne d'Arc en een Mata Hari, in ieder geval iemand met eigenschappen die niet onverenigbaar zijn met de indruk die Mila Wychinska blijikbaar bij veel mensen achtergelaten heeft.

Mag ik erop rekenen dat u dat formidabele geheugen van u nog eens een keer zult aanspreken?

Met hoogachtung en vriendelijke groet,

Bart Moorland

Het kon eigenlijk niet uitblijven dat Moorland op de proppen zou komen met het boek van Eugène Mijers. Het is dertig jaar geleden verschenen, en Eugène leeft allang niet meer, maar voor de mensen die na de soevereiniteitsoverdracht (en zeker na '57, toen Soekarno alle betrekkingen met Nederland verbrak) met pijn in het hart hun 'land van herkomst' verlaten hebben, geldt hij, ook postuum, nog altijd als een ijkmeester wat de Indische identiteit betreft. Dat juist hij zo actief is geweest als vertegenwoordiger en felle pleitbezorger van de Indo-cultuur, bleef me verbazen in de loop der jaren, telkens wanneer ik er iets van hoorde of zag. Eenmaal, ik geloof in 1962 of '63, ben ik in Den Haag naar hem gaan luisteren toen hij sprak over Indische schrijvers. De verschijning van de polemist in batikhemd, die de oude en nieuwe grieven van de 'ballingen uit Indië' zo bijtend scherp onder woorden bracht, viel moeilijk te rijmen met het beeld dat ik in mijn herinnering be- waar aan die verre neef van mevrouw Mijers uit een onvermengd blanke zijtak van haar mans familie.

Dee noemde hem de 'totok-Mijers'. Hij kwam vaak theedrinken. Als het toevallig zo trof dat ik er dan ook was, hadden wij de grootste moeite ons ge-

zicht in een beleefde plooi te houden tijdens de eindeloze verhandelingen waarin hij zijn politieke en maatschappijkritische opinies ten beste gaf. Meestal ging het over de volgens hem ontoereikende maatregelen van het gouvernement ten aanzien van de oprukkende volkeren van Azië, met name het 'Gele Gevaar'. Wel juichte hij de houding van de conservatieve gouverneur-generaal De Jonge toe, die tenminste al te brutale en vermoedelijk vanuit communistisch China beïnvloede voorstanders van inlands zelfbestuur had laten oppakken en naar Boven-Digoel transporteren. Europeanen moesten zich in het licht van de dreiging uit het Verre Oosten weerbaar opstellen!

In zijn keurige shantoeng pakken, die dezelfde onbestemde beigechtige tint hadden als zijn haar en zijn gezicht, vond mevrouw Mijers hem een 'gedistingeerde' jongeman, die ze graag bij zich thuis ontving. Zij luisterde ook steeds aandachtig knikkend naar hem, al zei ze later wel tegen ons dat hij naar haar oordeel de toestand te somber inzag.

Hoewel hij zich tijdens zijn bezoeken weinig met Dee bemoeide, werd het langzamerhand duidelijk dat hij wel degelijk een speciale belangstelling voor haar had, en dat mevrouw Mijers hem in dat opzicht niet tegenwerkte. Hij was minstens tien jaar ouder dan Dee, adjunct-secretaris van de Commissie van Bijstand voor de Postreijen, en had volgens mevrouw Mijers uitstrekende vooruitzichten als gouvernements-

ambtenaar. Dee vond hem saai en arrogant en liet dat gewoonlijk ook duidelijk merken. Daarom verbaasde het me dat zij toch soms zijn uitnodigingen aannam voor bioscoopbezoek of om ijs te gaan eten in de stad. Op mijn vraag of hij bij die gelegenheden niet 'vervelend' werd, antwoordde ze dat er niets aan de hand was zolang zij hem maar liet praten - hij deed immers niets liever! - over zijn baan, en zijn contacten en relaties op de verschillende departementen. Op die manier had zij, wanneer zij tenminste luisterde, al heel wat 'inside information' gekregen over zaken die niet in de krant stonden. Zij wist nu bijvoorbeeld dat de gouverneur-generaal sinds kort al het via de post binnenkomende drukwerk streng liet controleren op een inhoud die gevaarlijk zou kunnen zijn voor de rust en orde in Indië. Dee begreep wel dat Eugène die vertrouwelijke zaken vertelde om indruk op haar te maken. Zij vond zijn gewichtigdoenerij belachelijk. Tot geruststelling van mij en Non (die hem niet kon uitstan) zag Eugène na een tijd uit eigen beweging af van de uitstapjes met Dee, bij wie hij immers geen schijn van kans had, en op den duur ook van de theevistes bij mevrouw Mijers.

Nooit had ik kunnen denken dat Eugène zich nog eens als auteur zou ontpoppen, al wisten we destijds wel dat hij soms iets schreef voor geïllustreerde tijdschriften als *d'Orient* en *Actueel Wereldnieuws*. Door Moor-

land werd ik herinnerd aan het bestraan van Herkenning. Ik heb het boek weer eens uit de kast genomen en gelezen. Over de literaire kwaliteit kan ik niet oordelen. Misschien zijn de stijl en het taalgebruik nu wel gedateerd. Wat me het meest treft is de manier waarop Eugène zich vereenzelvigd heeft met een milieu waarin hij eigenlijk helemaal niet thuishoorde. In zijn uiterlijk, zijn spreken, was hij het toonbeeld van een pur sang Hollandse jongen met tropenteint en een licht Indisch accent, zoals haast iedereen heeft die daar is opgegroeid. Maar niemand zou hem ooit verslijten voor de 'blanke Indo' waar hij zich later, in interviews, voor uitgegeven heeft. Als zodanig heeft hij in het naoorlogse Nederland zijn reputatie gevestigd als arbiter van wat 'Indisch' mag heten.

Dat geïdealiseerde alter ego van Eugène staat in zijn roman centraal als ikfiguur, telg van een oude, echt Indische familie. Telkens kom ik brokstukken tegen van mevrouw Mijers' Pakembangan-verhalen. Zij vooral is heel herkenbaar in de voorname, dominerende, maar naïeve mater familias Amélie. Een vlein vertekend beeld van Non zie ik in de donkere vrouw die als een kwade genius op de achtergrond onheil afroept over haar omgeving. Dat Eugène destijds wel degelijk amoureuze gevoelens koesterde voor Dee, blijkt uit zijn beschrijving van het frivole, nichtje Amy, een beeldschoon geraffineerd krengh.

met wie de 'ik' flirt en gaat dansen in Des Indes (een wensdroom van hem?). Maar tijdens de Japanse bezetting ontloopt zij zich als een heldin van het verzet. Zij wordt gevangengenomen en onthoofd.

Hoe de metamorfose van Eugène Mijers te verklaren? Ik denk dat hij buitengewoon eerzuchtig was en al in die vooroorlogse jaren hoopte ooit met zijn ideeën invloed te kunnen uitoefenen op de Nederlands-Indische maatschappij. Tussen 1945 en de soevereiniteitsoverdracht moet hij een mogelijkheid tot activiteit ontdekt hebben in het allang bestaande streven van hoogopgeleide Indo-europeanen om een (vanwege hun afkomst beter aan Indische omstandigheden aangepaste) schakel te vormen tussen de regering in Nederland en de volkeren van de archipel. Ik hoorde mijn vader wel eens met bezoek praten over de groeiende ontevredenheid van Indo-ambtenaren over de voorkeursbehandeling die kersvers uit patria gearriveerde, en maar voor de duur van hun dienstverband op een tropenbestaan ingestelde 'volbloeds' kregen.

Toen het na de Japanse nederlaag duidelijk werd dat in Indië de vroegere verhoudingen niet zouden terugkeren, leek er even een constructieve rol weggelegd voor degenen die zichzelf altijd al van nature als blijvers hadden beschouwd. Eugène Mijers koos ervoor bij die uiteindelijk teleurgestelde, ontheemde groep te horen, creëerde zijn eigen afstamming van

een Indonesische voormoeder, en een apocriefe, sterk door de Indische sfeer en gewoonten beïnvloede jeugd op Java. In die lezing van hem, die ik bijwoonde, hoorde ik hem vol emotie vertellen over een lieve trouwe baboe die hem in haar slendang gedragen en met haar Javanse wijsheid opgevoed had.

In zijn beschrijving herkende ik, althans wat het uiterlijk betreft, Moenah, de 'lijfmeid' van mevrouw Mijers. Die bijdehante, altijd wat norse vrouw zou vreemd opgekeken hebben van de bewoordingen waarin zij tot romanfiguur verheven werd, en dan nog wel door Eugène, die haar niet zag staan wanneer hij op theevisie kwam. Eigenlijk had ik toen, in 1962, na afloop van de lezing naar hem toe willen gaan, om te vragen of hij soms nieuws had over Dee en Non, maar ik zag ervan af omdat ik begreep dat hij zich eerder opgelaten dan aangenaam verrast zou voelen als ik me bekendmaakte. Waarom zou ik hem die andere identiteit niet gunnen? Hij ontleende er een status aan die zijn leven zin gaf.

In het postscriptum van zijn laatste brief vestigt Moorland mijn aandacht op wetenschappelijke publicaties: 'Politiek-Politioenele Overzichten van Nederland-Indië'. Hij stuurde mij een samenvatting van bepaalde gebeurtenissen en maatregelen in de jaren dertig. Dat er een streng gehandhaafd verbod bestond op de invoer en verspreiding van periode-

ken en tijdschriften met een in politiek opzicht onwenselijk geachte inhoud, heb ik me toen niet geratificeerd. Mijn ouders spraken in mijn tegenwoordigheid nooit over dergelijke zaken. Ik denk dat mijn vader zich, als gouvernementsdienaar, strikt hield aan zijn verplichting tot discretie, ook in de huiselijke kring. Mijn moeder, altijd geneigd tot optimisme, overtuigd dat met goodwill en geestdrift elke tegenstelling gladgestreken, ieder conflict voorkomen kon worden, zal eenvoudig niet geloofd hebben aan de ernst van bepaalde ontwikkelingen.

Pas in '67 hoorde ik in Jakarta van iemand die zelf voor de oorlog een fanatiek-geëngageerde rechtenstudent was geweest, dat er destijds vanuit een centraal actiebureau in Brussel regelmatig revolutionaire informatie naar Indië gestuurd werd in de vorm van reclame voor onder andere geneesmiddelen of cosmetische artikelen. Verpakt tussen onschuldige folders in identieke omslag kwamen die terecht bij een ingewijde op een onverdacht adres, en werden dan van daaruit gedistribueerd. Volgens mijn zeggeman betrof het onversneden communistische propaganda, waar nogal wat jonge nationalistten, onder wie hijzelf, op den duur afstrand van genomen hadden. Ik vraag mij af hoe ooit achter de rug van mevrouw Mijers om een dergelijke zending per post aan haar huis bezorgd kan zijn. Als Sula Saleh inderdaad behoorde tot de naaste familie van iemand die

toen al door de politieke inlichtingendienst in de gaten gehouden werd, had zij geen betere camouflage kunnen bedenken dan de omgang met de kleindochter van een Indische 'grande bourgeoisie'.

Ik merkte dat Dee mij niet in vertrouwen wilde nemen, en dat was volgens mij niet te rijmen met onze vriendschap. Hebben haar gevoelens van solidariteit met de groep van Sula, en haar verlangen bij hen te horen, zwaarder voor haar gewogen dan het besef dat ik haar nooit verraden zou? Of heeft zij mij niets verteld omdat zij mij niet wilde betrekken bij iets wat in die tijd immers strafbaar was?

De vanzelfsprekendheid waarmee de Nederlanders maatregelen en organisatorische structuren, ooit ontworpen om zakelijke belangen te kunnen behartigen, gandeweg hebben omgebogen tot een opperheerschappij in de archipel, en ieder verweer tegen hun aanwezigheid en optreden als illegaal en subversief hebben behandeld, begin ik steeds ongelofelijker te vinden. Ik moet dan aan Dee denken, die blijikbaar destijds al begreep dat vrijheid van meningsuiting en politieke oppositie onmisbaar zijn in een democratie, en dat er in onze kolonie wat dat betreft geen democratisch-systeem bestond. Hoeveel Indonesiërs hebben Nederlands-Indië als een politestaat ervaren?

Valt er uit Dees keuze voor Sula en de studenten-

activisten voor en tijdens de Japanse bezetting iets op te maken over haar eigen politieke overtuiging? Ik proef uit de vragen van Moorland dat hij daarop aanstuurt. Zelf heb ik haar horen zeggen dat zij er nooit ook maar een ogenblik over had gedacht Indonesisch staatsburger te worden. Dat zij sympathiseerde met de nationalist en kwam, denk ik, voort uit de kritiek op de Indische samenleving die zij als meisje al had. Maar die betrof in de eerste plaats de verkapte vormen van discriminatie jegens Indo-Europeanen in onze eigen 'betere kringen', waar ik pas veel later oog voor gekregen heb, al voelde ik soms intuïtief wel dat er sprake was van een scheve verhouding tussen officiële voorkomendheid en onderhuidse reserve.

Mijn ouders waren oprecht gesteld op Louis Mijers (van alle mensen met wie wij omgingen was hij onze enige echte huisvriend), maar soms had ik, ook als kind al, de indruk dat er ondanks alle hartelijkheid en camaraderie een haast onmerkbaar wederzijds voorbehoud bleef bestaan. Mijn ouders leken zich daar niet van bewust, of misschien vonden zij het vanzelfsprekend. Louis kon soms op iets wat zij deden of zeiden reageren met tartende plagerij, op de grens van boosaardigheid, of zich even met een strak gezicht afwenden, duidelijk op zijn hoede. Maar in een flits was zo'n breuk in de goede stemming weer voorbij.

In dit verband moet ik denken aan de opmerking die ik mijn moeder ooit hoorde maken over dat 'pinter boesoek', die veronderstelde kwade karaktertrek van Louis. Nooit werd die eigenschap nader verklaard, of werd er een voorbeeld van gegeven.

Blijkbaar gold het als een aanvaard aspect van zijn persoon, net als het feit dat hij nu eenmaal een 'play-boy' was.

Mijn vader betreurde dat wel, maar gaf zich ook geen moeite Louis tot andere inzichten te brengen. Getuigde die houding van respect voor een ander levenspatroon, of school er iets neerbuigends in, iets van: 'Soedah, laat maar, het geeft toch niet?'

Dee ligt voorover op haar bed, haar gezicht in het kussen. De goeling heeft zij naar het voeteneinde geschopt. Als ik haar schouder aanraak, begint zij als een furie met gebalde vuisten op de matras te beuken.

'Pa is wegl! Hij is wegl! Zonder mij! Als ik hem weer zie, schop ik hem doodi!'

Zo kom ik te weten dat Louis Mijers eindelijk gedaan heeft wat hij al een paar jaar van plan was: naar Brazilië gaan om daar grond te kopen voor een nieuw Pakembangang. Hij heeft er bij ons thuis wel eens over gesproken, maar mijn ouders geloofden niet dat hij het werkelijk meende. 'Een mestiezencultuur' noemt mijn vader dat land, als Louis het niet hoort.

Het is schemerdonker in Dees kamer, zij heeft al uren zo gelegen, en de kree niet opgehaald toen de stand van de zon dat toeliet. Sinds we kinderen waren is hier niets veranderd. Nog altijd staan er de lage stoeltjes, door een meubelchinees gemaakt, en de ligbank uit de Compagnietijd, een erfstuk van de Muntingshs, waar ik toen ik klein was op mocht slapen wanneer ik bij Dee logeerde, onder een aan een haak in het plafond opgehangen reisklamboe. Vanaf die bank zit ik nu naar Dee te kijken. Helemaal nieuw is voor mij wat zij driftig snikkend vertelt, dat Louis beloofd heeft haar mee te nemen naar Brazilië. Ik begrijp ineens dat zij meer contact met haar vader heeft gehad wanneer die weer eens in Batavia was dan zij wil toegeven, en dat haar verlangen om met hem mee te gaan voortkomt uit een gevoel van solidairiteit waar ik nooit iets van heb gemerkt. Ook aan mevrouw Mijers en Non blijkt zij niets over die plannen te hebben verteld. Die twee beschouwt zij als te stom voor woorden in hun verknochtheid aan een Indische wereld die allang niet meer bestaat. Haar pa heeft het tenminste begrepen, die wil ergens leven waar hij op voet van gelijkheid kan inburgeren. De meeste Brazilianen zijn immers halfloeden! God, wat ergert zij zich aan haar grootmoeder, die denkt dat zij nog altijd bij de Bataviase upper ten hoort, met haar lunches en comités, en niet beseft hoe de poeslieve totoks achter haar rug praten over

de preenties van iemand wier dochter 'zo zwart is als m'n laars'. En behalve die Hollandse mevrouwen zijn er de adellijke Soendaneese dames uit families die land hebben gehad dat ooit door de Muntinghs is gekocht; dat vergeven zij niet, zij kijken van torenhoogte op oma Moes neer.

Dee heeft zich eindelijk omgedraaid, zij zit nu rechtop tegen de witgelakte ijzeren spijlen aan het hoofdende van haar bed en veegt haar behuilde gezicht af. Ik zeg dat zij het zich allemaal verbeeldt, of dat zij overdrijft, maar dan valt zij tegen mij uit: 'jij weet helemaal van niets, jij bent blank! Stel dat jij een broer had, denk je dan dat die met mij zou mogen trouwen, of dat jouw ouders het goed zullen vinden wanneer jij met een Indische jongen thuiskomt?'

'Zo zijn mijn ouders niet, je kent ze tochi' roep ik.

Dee snuift en wendt haar blik af. Na een sritte begint ze onthullingen te doen over dingen van voor onze geboorte, waar ik thuis maar vaag iets over heb gehoord. Ik weet wel dat Louis Mijers zoals dat heet een 'aanbidder' van mijn moeder is geweest, maar ik heb me dat altijd voorgesteld als min of meer schertsend gedoe in de sfeer van dansavonden in de soos. Dee vertelt me nu dat het menens was, eerst ook van de kant van mijn moeder, maar dat mijn grootvader toen Louis bij zich geroepen en hem in niet mis te verstante bewoordingen aan het verstrand gebracht

heeft dat er geen sprake kon zijn van een verloving. Zij bleven elkaar stiekem zien, waarbij mijn vader, immers Louis' beste vriend, als chaperon fungeerde. Bij wijze van spreken onder Louis' ogen zijn die twee verliefd op elkaar geworden, en in dat geval was er natuurlijk ineens geen sprake van 'mag niet! En dan de kwestie met Non!

'Dat weet je ook niet, hè?' zegt Dee uitdagend. 'Non was smoor op je vader toen die hier in het paviljoen woonde, dat heeft Moenah me verteld, en oma Moes hoopte dat het geld van onze familie zou helpen, zij had hem graag als schoonzoon gehad, ook vanwege de kleurverbetering! Wat kijk je nou verschrikt, zo stom! Maar jouw pa heeft niet eens door gehad dat Non hem wou. Waarom denk je dat zij zo dol op jou is? Jij bent zijn kind, en nu doet ze alsof jij ook haar kind bent. Haar Toetl Kassian, tochi!'

Ik hielp Non graag met het verzorgen van de orchideeën. Behalve het voorzichtig verwijderen van uitgebloeide bloemen en beschadigd of oud blad vertrouwde zij mij op den duur ook ingewikkelder en niet altijd even aangename karweitjes toe. Zij had een grote verzameling planten van het type *Dendrobium veratrifolium*, met rijke trossen van vooral lila en paarsroze bloemen. Omdat die, fors en hoog groeiend in hun ruime potten, soms mandenlang in volle bloei bleven, gaven ze de pendoppo een fees-

telijk aanzien waar ik nooit genoeg van kreeg. Door onverklaarbare oorzaak werden ze zo nu en dan de prooi van kevertjes, die hun larven op de bladeren deponeerden. De slijmerige rupsen verpopten zich (dat zag eruit als vlokken ingedroogd zeepschuim), en dan was het zaak de nieuwe lichte beestjes met de hand te vangen en dood te knijpen. Voor het behoud van de mooie bloemen had ik graag kleverige vingers over.

Mijn favoriet onder de orchideeën was de angtrek boelan, de witte maanbloem, rond van vorm, sneeuwwit, soms met tien kelken tegelijk bloeiend aan een lange stengel. Juist deze betoverende soort had vaak te kampen met een ziekte waartegen geen kruid gewassen bleek. Waren de bladeren te nat geworden door binnenwaaiende regen of overdadig begieten (aan dat laatste maakte de kebon, die ook wel eens meehielp, zich tot wanhoop van Non herhaaldelijk schuldig), dan ontstronden er doorschijnende vlekken in het bladgroen, die zwellen tot blaren, gevuld met een stinkende zwarte pap. Om te voorkomen dat de zieke plant zijn buren zou besmetten, werden om te beginnen de aangetaste bladeren zo grondig mogelijk weggesneden. Maar gewoonlijk kwam het erop neer dat we binnen een paar dagen een hele rij varenwortelurven met hun aanhang van rottende resten aangrek boelan moesten opruimen en verbranden. Elke keer opnieuw schrok ik van de onver-

biddelijke gang van zaken waardoor die blanke bloemenpracht zienderogen in vieze brij veranderde.

Zolang als ik mij kan herinneren heeft de zwarte ebbenhouten kist bij ons thuis gestaan, in mijn vaders werkkamer. Aan bezoekers die de rijk bewerkte plakraten koperbeslag uniek noemden, vertelde hij meestal hoe hij aan de kist gekomen was. Ontelbare malen heb ik het verhaal gehoord.

Op een van zijn dienstreizen, ergens in de binnenlanden van Sumatra, had hij te maken met een assistent-districtshoofd die voor zijn pelgrimage naar Mekka net zo'n hutkoffer met beugels en zinkvoering zocht als het onverwoestbare exemplaar dat mijn vader bij zich had. Hij gaf er graag de door mijn vader bewonderde stierkist voor in de plaats. Besette de man de waarde van het antieke voorwerp wel? Hij wilde niet van een extra vergoeding weten, omdat, zoals hij zei, de 'ziel' van de kist geen geldelijke transactie verdroeg. Mijn vader begreep de wenk, en verzekerde hem dat er alleen goede dingen in bewaard zouden worden. Ieder jaar mocht ik mijn overgangsrapport leggen bij de huwelijksakte van mijn ouders, de familiefoto's, de documenten met betrekking tot de aanstelling en promoties van mijn vader, het *Bataviaas Nieuwsblad* met mijn geboorteaankondiging, de bundels intieme correspondentie. Dan opende en sloot ik eigenhandig de kist met de

grote decoratieve sleutel, die moeilijk ronddraaide in het stroefgeworden slot. Ik moest kracht zetten, en dus hard knijpen in het 'oog' van de sleutel. De verstrengelde lijnen van het ornament (ook mijn vader dacht dat het eeuwenoud Arabisch schrift was) waren scherp en lieten een afdruk achter op mijn vingertoppen.

In het kader van een onderzoek naar mogelijkheden voor een studentenuitwisselingsproject kreeg Taco in 1952 de kans oriënterende besprekingen te voeren aan een paar universiteiten op Java. Ik reisde voor eigen rekening met hem mee. Het verlangen naar ons geboorteland liet zich niet onderdrukken, ook al wisten we beiden dat de onbevangenheid waarmee we ooit die wereld ervaren hadden voorgoed verdwenen was. Taco hoopte dat mede door zijn bemiddeling blijvende toekomstige contacten konden worden gelegd. Hoewel hij uiterst correct ontvanger werd, kwam er niets van de grond. Hij was van plan geweest contact op te nemen met een paar Indonesische intellectuelen die zijn ouders gekend hadden, maar al gauw bleek dat deze mensen weinig gehoor vonden bij de bureaucraten van het Soekarno-regime.

Toen ik voor het eerst Non terugzag, in het inmiddels volledig door de kampong opgeslokte huisje van Oom Boedi en Tante Neng, gaf het mij een

schok daar de ebbenhouten kist te vinden, het enige bewaard gebleven meubelstuk uit de inboedel van mijn ouders. Voor zij door de Japanners geïnterneerd werden, hadden zij het toevertrouwd aan Non, wier uiterlijk haar zozeer tot overwegend 'Indisch' stemde dat zij buiten de kampen kon blijven. Mevrouw Mijers, met haar Franse vader, beschouwde het als een uitgemaakte zaak dat zij het lot zou delen van de volbloed Nederlandse vrouwen in Batavia. Dat Dee, die ook aanspraak kon maken op een voor de helft zuiver Europese afkomst, openlijk de nadruk legde op de Aziatische genen van de families Muntingh en Mijers, en er, nu zij eenentwintig en mondig was, voor koos als Belanda-Indo geregistreerd te worden, vond mevrouw Mijers onbegrijpelijk en onvergeeflijk.

In een verschrikkelijke scène had zij Dee 'verstoren', zoals Non het noemde, en dat erge nog vele malen verergerd door te verklaren dat naar haar overtuiging Dee niet eens van de Muntinghs en de Mijers afstamde, maar bij haar slet van een moeder verwekt was door een van die Russische artiesten, of door God mag weten wie, voor zij Louis verleid had.

Dee reageerde even kalm als hooghartig: zij was blij eindelijk de ware reden te kennen van mevrouw Mijers' afkeer en van Louiis' onverschilligheid jegens haar, die zij altijd had gevoeld en waar zij als kind in stilte onder geleden had. Graag deed zij afstand van

de naam die zij misschien ten onrechte droeg. Voortaan wilde zij Wychinska heten.

Als een verbannen vorstin was mevrouw Mijers met haar koffers, bultzak en klamboe op de vrachtwagen geklommen die haar en andere vrouwen uit haar wijk naar het interneringskamp Tijdeng zou brengen. Niet een keer had zij omgekeken naar Non en de bedienden, die tot aan het begin van de oprit met haar meegelopen waren om haar bagage te dragen. Heeft mevrouw Mijers de nieuwe status van haar dochter als een nog moeilijker te dragen gezichtsverlies ervaren dan de vrijwillige keuze van Dee?

Het huis met de gehele inboedel was gevorderd door de Japanse autoriteiten. Non had al wat zij aan papertassen kon vinden in mevrouw Mijers' secretaire en in Louis' vroegere kamer, bij de dingen van mijn ouders in de ebbenhouten kist gepropt, en die meegenomen naar het huis van Boedi en Neng. Daar was zij ook blijven wonen.

Nu mevrouw Mijers dood was, en Louis vanuit Brazilië nooit meer iets van zich liet horen, had zij zich de documenten met betrekking tot Pakembangan toegeëigend. De zoon van 'je weet wel wie', die met zijn moeder de oorlogsjaren in Australië had doorgebracht, probeerde hardnekkig - maar tot Nons tevredenheid zonder resultaat - erkenning te krijgen als beheerder van dat voormalige Nederlandse landbouwbedrijf.

Non koesterde sinds zij Indonesische geworden was een droom: zij wilde daarover alleen vertellen dat Pakembangan de ideale locatie zou zijn voor een grote bloemkwekerij. Er hingen wat orchideënpplanten aan de dakrand van het achtergalertijtje, waarschijnlijk nakomelingen van de enige exemplaren die zij had kunnen redden uit haar pendoppon. Wat had ik een medelijden met haar, wat voelde ik mij machteloos. Het beetje financiële steun dat ik haar kon bieden was krap toereikend voor een bestaan in de kampong.

Ik wist nu hoe moeilijk zij en Boedi en Neng het gehad hadden tijdens de Japanse bezetting, hoe zij in leven bleven door het ruilen en verkopen van kleeding en huisraad. Sinds Pakembangan gevorderd was, had Boedi zijn 'pensioen' niet meer gekregen, maar wel van tijd tot tijd nog wat rijst en groenten kunnen halen bij oude bekenden op de onderneeming. Neng maakte snoepgoed en koekjes, Non breide en haakte kinderkleertjes volgens patronen die zij zich herinnerde van de lessen op school bij de zusters ursulinen. Boedi ging met de handel langs de huizen.

'Nu moet jij de kist meenemen naar Holland,' zei Non. 'Het album van Pakembangan zit erin, dat is voor jou, jij vond die foto's altijd zo mooi, toch?'

Het kostte mij de grootste moeite haar aan het praten te krijgen over Dee. Op de manier die ik zo goed van haar kende, antwoordde zij ontwijkend, of bleef met afgewende blik zwijgen. Toch heeft zij mij toen tenslotte wel iets verteld. Zij bezwoer me dat Dee in geen enkel opzicht ooit pro-Nippon was geweest – verre van dat! – maar dat zij wel vanwege haar hbs-talenkennis en haar kantooropleiding gedurende de jaren van de bezetting een goede baan had gehad op een bank. Behalve in dienstverband ging zij niet met Japanners om. Wat dat betreft trok zij een lijn met Sula Saleh en de nationalistische intellectuelen, die zich ook op twee niveaus bewegen, de indruk wekten dat zij bereid waren tot samenwerking met de bezetter, maar tegelijkertijd in het geheim hun strijd om onafhankelijkheid voortzetten. Al werd Dee nooit echt aanvaard door de militante groep van Sula, zij was vanwege haar werkring wel bruikbaar.

Non veratschuwde die dubbelzinnigheid. Zijzelf was loyaal gebleven ten opzichte van Nederland, net zoals Boedi en Neng en de meeste niet-geïnterneerde 'kleine Indo's' die zij kende. Het was voorgekomen dat Nederlandse vrouwen in het Tijdeng-kamp geweigerd hadden voedsel aan te nemen dat de als landverraadster beschouwde Dee naar binnen hadden willen smokkelen. Non en ook Moenah, die steeds via kieren en gaten in de omheining contact hadden gehouden met kampbewoonsters, waren ervan over-

tuidg dat mevrouw Mijers niet omgekomen was door honger of ziekte, maar omdat zij zich letterlijk doodgeschamd had.

Non vertelde dit alles met zachte stem, zonder mij aan te kijken, terwijl de twee oude mensen onbeweeglijk op de achtergrond bleven zitten in hun kleine schemerdonkere binnengalerij. Ik vroeg mij af waarom Non mijn vragen met betrekking tot Dee zo ontwijkend beantwoordde. Natuurlijk wilde ik weten hoe het met Dee ging, waar zij was, wat zij deed. Die naamsverandering, hoe verrassend ook, maakte voor mij niets uit, en ik was er zeker van dat die voor mijn ouders ook geen enkele rol gespeeld zou hebben. Er was iets anders, dat ik niet begreep, en dat ik in de korte tijd van mijn verblijf in Jakarta hoopre te ontdekken.

Als ik tegen Non zeg dat ik het huis weer wil zien waar ik met mijn ouders gewoond heb, en vraag of zij met mij meegaat, wordt haar blik dof. Heel haar houding drukt afweer uit.

'Waarom, Toet, het is daar nu niet meer zo als toen. Een lelijke buurt, altijd rommel, en vies. En ook gevaarlijk, met boeaja's die je tas afpakken, je weet toch, die lui...'

Ik verwacht niet dat ik het huis zal terugvinden zoals ik het gekend heb, daarvoor heb ik al genoeg

rondgekeken in het naoorlogse Jakarta. Ik wil wel alleen gaan, maar dat staat zij niet toe.

Met een betjak rijden wij naar het vertrouwde adres. Nog steeds dragen de lanen in die wijk de namen van vroeger, namen van vruchten en bergen. Wel is het er veel schaduwtijker, de boomkronen zijn boven de weg naar elkaar toe gegroeid, veel tuinen zijn een wildernis. Hier en daar gaapt een open ruimte, waar een huis afgebroken is. Op de straat-hoeken zijn warong-winkels en bengkel-werkplaatsen verzezen. Kuilen en gaten in het asfalt maken de rit tot een waagstuk. Het is opvallend stil in deze buurt.

Alleen bij de toko's staan wat mensen, in hoofdzaak vrouwen. Zij kijken wel naar mij, maar evenmin als in het centrum van de stad is er sprake van vijandigheid.

De rij huizen in wat ooit de moderne Indische bouwstijl heette, is nog herkenbaar aan de gelijkvormige daken. Zoals elders in de stad zijn ook hier alle 'platjes' en erkers dichtgetimmerd, of met tralies en prikkeldraad afgeschermd. Vanuit de stilstande betjak kijk ik naar nummer zeven, naar de ramen van de eetkamer en van mijn vaders kantoor, en op de eerste verdieping het (nu tot een hok verbouwde) overdekte balkon, waar ik in de koele uren schoolwerk zat te maken.

Het huis is bewoond, maar ik zie geen mens. Toch

wel: er beweegt iets bij een zijmuur, op een kale plek, ooit een perk vol rode en oranjegele canna's. Er zit daar iemand gehurkt in de aarde te wroeten.

'Nu moet jij niet kijken!' zegt Non plotseling, terwijl zij mij hard bij mijn arm pakt. Met een 'Ajo saudara, naik teroes, ja, lekas, tjepati' spoort zij de betjak-tijder aan tot verdergaan. Ik kan mijn blik niet afwenden van de hurkende gestalte, een vrouw, wier gezicht verborgen blijft achter haar neehangende haren, maar die me in houding en beweging plotseling verontrustend bekend voorkomt. In verwarring keer ik me naar Non, die opnieuw de man, die achter ons al op zijn pedalen staat om meer kracht te kunnen ontwikkelen, tot opschieten maant. Weer kijk ik om naar het huis, maar nu is de plek bij de muur leeg en ik besef dat daar zojuist ook niet echt mijn moeder gezeten heeft.

Later op die dag kreeg ik te horen wat niemand mij eerder had durven vertellen. Ik wist natuurlijk wel dat in de eerste dagen na de Japanse nederlaag, toen de poorten van de Bataviase interneringskampen geopend werden, veel vrouwen die (niet op de hoogte van de chaotische toestand in de stad) naar buiten gingen, in handen waren gevallen van pemoeda's. Die met messen en spits gepunte bamboestokken gewapende groepen radicale jonge nationalististen kenden geen genade. Mijn moeder behoorde tot degenen

van wie nooit meer iets is vernomen nadat zij het kamp verlaten hadden. Zij was dus niet, zoals ik altijd had gedacht, kort na de bevrijding aan ziekte of ondervoeding gestorven. Non geloofde dat zij naar ons huis had willen gaan om iets te zoeken of te halen wat daar misschien nog te vinden was. Wanneer Non nu langs het huis kwam – maar dat verneemde zij zoveel mogelijk – zag zij soms die schim met blote handen in de aarde woelen.

De scepsis die ik tijdens mijn jaren in Holland had aangekweekt, vervloog als rook in de wind. Nog steeds kon ik dus zien wat Non zag, en als zij erbij was een blik slaan in een dimensie buiten het hier en nu. Ik merkte dat zij even geschokt was als ik door deze ontdekking, en ook dat die haar, net als vroeger, een zekere satisfactie gaf.

'Zo dom toch, om dingen in de grond te stoppen tussen canna's!' zei ze hoofdschuddend. Had mijn moeder, voor ze geïnterneerd werd, geld en sieraden begraven, zoals veel mensen toen deden in de veronderstelling dat de Japanners binnen enkele maanden verslagen en verdreven zouden zijn? Non herinnerde mij eraan dat de wortelstokken van canna's regelmatig gerooid en gescheurd, en dan opnieuw geplant moeten worden. Een nieuwe bewoner die na mijn moeders vertrek de tuin had willen onderhouden, zou voor er een jaar om was het hele perk omgespit hebben. Natuurlijk wist mijn moeder dat ook.

Die verschijning, gedurende enkele seconden zo bedrieglijk nabij, liet me niet met rust. Waarom was juist dat beeld buiten tijd en ruimte zichtbaar gebleven, als een luchtspiegeling?

Ik opperde de mogelijkheid dat mijn moeder een afspraak had gemaakt met iemand die niet naar een kamp hoefde (of met Oemar en Idah), om zo gauw mogelijk op te graven wat zij verborgen had, en dat voor haar te bewaren. Ik had na de oorlog van gepatrieerden vaak gehoord dat zij op die manier nog een en ander hadden weten te redden.

Non reageerde voor haar doen ongewoon heftig: 'Wie dan? Wie heeft het dan gepakt?'

Ik heb de hoop opgegeven Dee te ontmoeten. Maar vlak voor mijn vertrek uit Jakarta weet Non plotseling toch nog voor een weerzien te zorgen. Zij komen samen naar het hotel, op die laatste middag, juist als mij de thee wordt gebracht op het voorgalerijte van mijn kamer. Ik zie hen al in de verte op het pad langs het hoofdgebouw. Dee is onmiddellijk herkenbaar aan haar manier van lopen, haar trose houding, lange passen. Zij draagt een kakikleurige rok en bloes, haast een uniform, en het – nu lange – haar opgestoken. Ik sta op en ga naar haar toe om haar te omhelzen, zoals ik Non omhelsd heb toen ik uitstapte voor het huis van Boedi en Neng. Wat ik ook verwacht heb, in elk geval niet de manier waar-